

Отримано: 23 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 10 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 10 грудня 2020 р.

e-mail: nazarevich.art@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2021-12-4-11

Назаревич В. В. Дослідження остракізаторських тенденцій особистості за допомогою проєктивного тесту «Я зустрів чужого». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, січень 2021. № 12. С. 4–11.

УДК 159.9.07+316.6

Назаревич Вікторія В'ячеславівна,кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету**ДОСЛІДЖЕННЯ ОСТРАКІЗАТОРСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОСОБИСТОСТІ
ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОЄКТИВНОГО ТЕСТУ «Я ЗУСТРІВ ЧУЖОГО»**

Щоб дослідити остракізаторські тенденції особистості, автори здійснюють спробу визначити особливості застосування проєктивного тесту «Я зустрів чужого», або «Зустріч людини з особливими індивідуальними характеристиками», як поліфункційного інструмента залежно від цілей та методології вивчення проєктивних складників образу остракізованої людини.

Указано на те, що залежно від цілей модифікацій методики можливо вивчити стереотипне сприйняття чужих людей, які зі свого боку постають остракізаторами. Друге найбільш важливе для нас функційне навантаження – відображення на малюнку структури взаємовідношень між двома об'єктами взаємодії і діади (чужий – не чужий).

Доведено, що для того, щоб ефективно дослідити тенденції соціального неприйняття осіб з особливими індивідуальними проявами за допомогою проєктивного тесту «Я зустрів чужого», варто враховувати: як часто зображують людину з особливими індивідуальними проявами та іншими; діяльність людей, зображених на малюнку; додаткові деталі на малюнку, предмети, потрібні для взаємодії з людиною з характерними індивідуальними проявами.

Ключові слова: остракізм, остракізатор, соціальна ізоляція, діагностика остракізму, проєктивні методи, мультимотивна теорія, остракізаторські тенденції.

Viktoriya V. Nazarevich,PhD (Psychology), docent of the Department of Age
and Pedagogical Psychology of Rivne State University of Humanities**THE STUDY OF THE OSTRACIZING TENDENCIES OF THE PERSONALITY
WITH THE HELP OF THE PROJECTIVE TEST «I MET A STRANGER»**

In the article, the authors try to determine the features of the application of the projective test «I met a stranger” or «Meeting a person with special individual characteristics” to study the ostracizing tendencies of the individual. Particular attention is paid to the consideration of ostracism or social rejection, which lead to devastating results in both individual and social well-being.

The article is devoted to social isolation, which is an effective means of social punishment, as ostracized individuals cannot take advantage of group efforts and diagnose the existence of ostracizing manifestations, using projective tools.

Attention is paid to the peculiarities and regularities and prospects of application of the projective test “I met a stranger” in the methodology of diagnostic tools of ostracism.

Peculiarities of diagnostics of ostracizing tendencies of an individual with the help of projective technique «Meeting of a person with special individual characteristics», which acts as a multifunctional tool depending on the goals and methodology of studying the projective components of the image of an ostracized person.

It is pointed out that depending on the purposes of modifications of the method it is possible to study: stereotypical perception of strangers, who in turn act as ostracizers, when in the process of analysis the image is studied – another in the public consciousness. The second most important functional load for us is the reflection of the structure of the relationship between the two objects of interaction and the dyad (alien – not alien).

The attention paid to the specifics of this test, so sufficient abstract and vague instructions leave enough space for the manifestation and modeling of individual situations of the meeting, so an important component is a post-picture interview. If the interview shows manifestations of fear and a high level of ostracized tendencies on the scales of the methodology, it can be argued about ostracism.

It was found that the irrational fear of «foreign» persons is determined using the method of «Meeting with a» foreign «person», and makes it possible to analyze the protective strategies that actually reinforce this psychological phenomenon.

There are a number of questions and a protocol, which reflects the main questions of the psychologist related to the general description of the picture.

It is concluded that to effectively study the trends of social rejection of people with special individual manifestations, using the projective test «I met a stranger» should take into account: how often portray a person with special individual manifestations and other people around him, random ordinary, himself with someone from acquaintances; the activities of

the people depicted in the figure; additional details in the picture, objects that are needed to interact with a person with characteristic individual manifestations.

We see further consideration of this problem in the creation of new tools for studying the tendencies of individuals to ostracize people with characteristic individual manifestations, using projective methods.

Key words: *ostracism, ostracism, social isolation, diagnosis of ostracism, projective methods, multivitamin theory, ostracism tendencies.*

Постановка проблеми. Відчуження особистості поширене і стійке явище в соціальній сфері життя. Остракізм, або соціальне відторгнення, призводить до руйнівних результатів як на індивідуальному, так і на соціальному добробуті в довготерміновій перспективі. Наприклад, неврологічні дослідження засвідчують, що соціальне відторгнення активує відповіді, аналогічні реакціям болю, пов'язаним із фізичними травмами.

Упродовж усієї історії остракізовані меншини об'єднували майже кожен уявну групу людей, що відрізняється за статтю, релігією, расою, нацією або політичними переконаннями. Проте в повсякденному житті занепокоєння часто викликають дріб'язкові справи, і жертва може бути обрана без особливої причини. Це говорить про те, що створення остракізму відображає невід'ємний аспект формування нових груп «чужих».

Соціальна ізоляція – це ефективний засіб соціального покарання, оскільки остракізовані особи не можуть скористатися перевагами групових зусиль.

Незважаючи на багаторічну зацікавленість проблемою соціальної ізоляції і великою кількістю наукових публікацій, невирішеною залишається проблема практичного вивчення цього явища і використання та створення наукового інструментарію.

У процесі виникнення особистості діють два процеси – соціалізація та індивідуалізація. Обговорюють проблему індивідуальних відхилень від реакцій, передбачених соціальною та культурною практикою, звертаючи особливу увагу на неадекватність статистичного підходу і вирішення таких питань, оскільки стандартизовані тести оцінюють індивідуумів із погляду їхньої соціалізації і те, як вони розпочинають використовувати культурну модель, віру, дію і мову. Потім розглядають шляхи визначення приватного світу індивідуума: смислів, значень, моделей і почуттів за допомогою проєктивних методів, щоб забезпечити простір, вільний від культури, у який особистість може спроектувати свої способи реагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Остракізм – це навмисне ігнорування та відторгнення окремих осіб або груп окремими особами або групами (Williams K. D., 2007). Остракізм – досить поширене явище, коли більшість людей повідомляє щодня щонайменше один епізод остракізму (Williams K. D., 2007). Дослідження постійно доводять, що окремі епізоди остракізму надзвичайно напружені, індексовані як самозвіт і фізіологічні показники стресу і реактивностей (Eisenberger N. I., Williams K. D., 2003; Zadro L., Williams K. D., Richardson R., 2004), і можуть негативно впливати на самооцінку і самопізнання (Boyes F., French N. C., 2009). Ефект остракізму здається настільки потужним частково тому, що остракізм підриває фундаментальні прийняття та належні потреби, що зі свого боку призводить до негативних поведінкових і психологічних реакцій (Williams K. D., 2007).

Мета статті – теоретично розкрити поняття остракізму, особливості застосування проєктивного тесту «Я зустрів чужого», або «Зустріч людини з особливими індивідуальними характеристиками», щоб вивчити остракізаторські тенденції особистості.

Зважаючи на зазначену мету, ми поставили такі завдання:

- 1) розкрити поняття остракізму в системі наукових знань;
- 2) показати перспективи застосування проєктивного тесту «Я зустрів чужого»;
- 3) висвітлити особливості діагностики остракізаторських схильностей індивіда за допомогою проєктивної методики «Зустріч людини з особливими індивідуальними характеристиками».

Виклад основного матеріалу. Остракізм означає ігнорування і відторгнення одним або декількома іншими. Незважаючи на відсутність словесних принижень і фізичних нападок, остракізм болючий: він загрожує психологічним потребам (належності, почуттю власної гідності, контролю і осмисленому існуванню), і це викликає різні психологічні, афективні, когнітивні й поведінкові реакції [10].

Остракізм часто використовують як процес, який містить послідовність відповідей, пережитих під час ігнорування і відторгнення.

Лабораторні дослідження остракізму вивчають наслідки ігнорування і відторгнення впродовж декількох хвилин, але в польових дослідженнях, щоденниках та опитуваннях остракізм аналізують упродовж днів, тижнів і років [11].

Вільямс пропонує таку послідовність формування явища остракізму:

- рефлексивна хвороблива реакція на будь-яку форму соціального неприйняття, яке індивід сприймає через ситуативні або індивідуальні відмінності [10];
- загроза належності, самоповаги, контролю і осмисленого існування, а також зростання смутку і гніву; особистість зосереджує всю свою увагу на процесі неприйняття, щоб мати можливість упоратися

з негативними наслідками остракізму, й оцінює, що цей процес означає і чим він скерований. На відміну від попереднього етапу, ситуативні й індивідуальні відмінності регулюють швидкість психологічного відновлення [12]. У різних дослідженнях установлено, що в разі відторгнення респонденти з високим рівнем соціальної тривожності відновлюються повільніше, ніж індивіди з нижчим рівнем цього показника, а також у них помітні менші прояви саморегулювальної поведінки [2];

- рефлексивна стадія, коли особистість реагує на когнітивні оцінки ситуації, джерела та причини остракізму й активує схильності, які відображають індивідуальні відмінності, що стосуються мети остракізму. На останньому етапі тимчасова модель потреби-загрози вказує на здатність деяких осіб піддаватися остракізму впродовж усього життя. У кількох дослідженнях виявлено, що індивіди відчувають себе емоційно виснаженими або депресивними на цій стадії розвитку [10] (див. рис. 1).

Рис. 1. Механізм дії остракізму

Теоретично досліджуючи механізм дії остракізму, ми поставили питання про можливість вивчити остракізаторські тенденції особистості, для чого розробили методичку «Я зустрів чужого» як поліфункційний інструмент залежно від цілей і методології вивчення проєктивних складників образу остракізованої людини.

Залежно від цілей модифікацій методички можливо вивчити стереотипне сприйняття чужих людей, які зі свого боку є остракізаторами, коли в процесі аналізу описувати образ іншого в суспільній свідомості. Друге найбільш важливе для нас функційне навантаження – відображення на малюнку структури взаємовідношень між двома об'єктами взаємодії і діаді (чужий – не чужий) [15]. І також важливо зазначити можливі прояви переживання, певного рівня труднощів у ситуації зустрічі з людиною, яка чужа. Вивчаючи остракізовані реакції, важливо визначити психологічні перестороги, пов'язані з людьми, які умовно чужі. Для цього було запропоновано провести тест «Я зустрів чужого» [14].

Особливо продуктивно цю методичку можна реалізувати залежно від рівня візуалізації ситуативних складників, форм інтроспекції та здатності моделювати абстрактну ситуацію остракізації. Цю методичку можна використовувати, починаючи з молодшого шкільного віку.

Досить абстрактна й неконкретизована інструкція залишає багато простру для моделювання індивідуальних ситуацій зустрічі, тому важливим складником є постмалюнкове інтерв'ю, а саме уточнення питань, які можуть визначити остракізовані спрямованості. Якщо під час інтерв'ю помітні прояви страху та високий рівень остракізованих тенденцій за шкалами методички, можна стверджувати про остракізм [16]. Ірраціональний страх осіб «чужого» визначають за допомогою методички «Зустріч із «чужою» людиною», що дає можливість проаналізувати захисні стратегії, які власне й підкріплюють це психологічне явище.

Мета цієї методички – проаналізувати процеси можливих взаємодій із особами іншої національності, поглядів, звичаїв, віри, мови, особливостей характеру, індивідуальних проявів тощо та вивчити стереотипне мислення щодо «іншого», «чужого» загалом.

Інструкція проведення. Для дослідження пропонуємо білий аркуш паперу розміром А4 та засоби для малювання. Потрібно намалювати малюнок, на якому буде зображена ситуація зустрічі з людиною, яку не приймає соціальна група. Доцільно малювати зручними для клієнта засобами (кольоровими олівцями, восковою крейдою, фарбами чи фломастерами). Час для реалізації малюнка психолог не обмежує.

Під час виконання завдання потрібно відзначати в протоколі:

а) послідовність малювання об'єктів і деталей;

- б) паузи більше 15 секунд, роздуми над зображеннями;
- в) стирання чи корекцію деталей;
- г) спонтанні коментарі ;
- д) емоційні реакції та їх зв'язок із зображуваним.

Приблизний перелік питань після виконання малюнка:

1. Які були труднощі під час створення малюнка?
2. Що було особливо приємно або неприємно під час малювання?
3. Людину з якими індивідуальними особливостями зображено на малюнку?
4. Чому саме таку особливість ви зобразили ?
5. Що ви відчували в процесі малювання?
6. Що можуть робити спільно ці люди?
7. Чому вони це роблять або не роблять?
8. Чи можуть ці люди стати добрими друзями?
9. Чому вони можуть або не можуть стати друзями?
10. Який настрій у людей, зображених на малюнку?
11. Що відчуває кожний із них і чому ?
12. Хто із цих людей найщасливіший і чому?
13. Хто найбільш нещасний і чому?

Відповіді під час інтерв'ю фіксуємо в протоколі дослідження.

Протокол постмалюнкового інтерв'ю за методикою «Зустріч людини з особливими індивідуальними характеристиками»

Питання за методикою	Відповідь клієнта	Примітка про психологічне забарвлення відповіді

У протоколі відображають основні питання психолога, пов'язані із загальним описом малюнка. Уточнюють загальний емоційний фон, який супроводжує малюнок, фіксують психологічно забарвлені коментарі та відповіді, що мають психоемоційний зміст. Важливо фіксувати в примітках такі коментарі респондента: виправдання, відповіді, на яких спостерігаємо комунікативне застрягання, відповіді, що викликають різні емоційні реакції (агресію, страх, тривогу, занепокоєння, напруження, радість тощо). Усі вищеперераховані особливості інтерв'ю слугують основою для підсумків і в співвідношенні з отри-маними балами дають можливість визначити рівень остракізаторських тенденцій особистості.

Інтерпретаційні шкали за методикою «Я зустрів чужого»

Малюнок інтерпретують за діагностичними шкалами, які власне дають можливість деталізувати наявність остракізаторських спрямованостей особистості. Суми балів за наявністю ознак, указаних на шкалах, дають можливість визначити рівень остракізаторських нахилів.

1. Шкала «Дійові особи на малюнку». У процесі аналізу на малюнку визначають зображені постаті людей. Як часто зображують людину з особливими індивідуальними проявами та інших людей, які її оточують, випадкових пересічних, себе з кимсь зі знайомих. Результати визначають за такими показниками та вимірюють у балах :

- 1 бал – на малюнку зображена тільки «чужа» людина.
- 2 бал – на малюнку зображена значна кількість людей: 3 і більше.
- 3 бали – на малюнку зображено дві людини: образ «чужої» людини і людина, яка малює малюнок.

2. Шкала «Дії на малюнку». У цій шкалі визначають діяльність людей, зображених на малюнку.

- 1 бал – кожна зображена людина робить свою справу автономно.
- 2 бали – помітні ознаки допомоги людині з особливими індивідуальними проявами.
- 3 бали – спільна активна діяльність разом із остракізованою людиною.

3. Шкала «Додаткові елементи підтримки». У цій шкалі аналізують додаткові деталі на малюнку, предмети, потрібні для взаємодії з людиною з характерними індивідуальними проявами. Наприклад, це можуть бути будь-які предмети чи об'єкти, розташовані між двома об'єктами взаємодії.

1 бал – на малюнку зображено більше одного об'єкта між остракізованою людиною та людиною, яка її зустріла.

2 бали – на малюнку зображено один об'єкт чи предмети між «чужою» та людиною, яка її зустріла, використовувані як додатковий елемент комунікативної чи емоційної підтримки.

Збали – на малюнку між суб'єктами взаємодії не виявлено додаткових елементів підтримки.

4. Шкала «Просторової спільності». У цій шкалі визначають просторову єдність об'єктів на малюнку, тобто визначають проміжок між об'єктами взаємодії. Це вказує на внутрішню психологічну дистанцію між об'єктами спілкування.

- 1 бал – об'єкти розміщені в різних боках малюнка.

2 бали – об'єкти розміщені віддалік один від одного (приблизно 7 см).

3 бали – об'єкти розміщені близько один від одного (до 6 см).

5. Шкала «Спільної спрямованості». У цій шкалі визначають спрямованість на процес взаємодії, що відображено в позі, спрямованості обличчя, рук та ніг на об'єкт спілкування. Це дає можливість визначити потенційну спрямованість респондента на комунікативну взаємодію з остракізованою особистістю.

1 бал – обличчя, руки і ноги на малюнку розвернуті в протилежний бік від зображення «чужої» людини.

2 бали – один із елементів зображений у бік людини, яка зустріла особу з індивідуальними особливостями, обличчя, руки, ноги спрямовані на остракізатора.

3 бали – два або три елементи зображені в бік людини, яка зустріла остракізованого індивіда, обличчя, руки, ноги спрямовані на неї.

6. Шкала «Розміру фігур». У цій шкалі визначають і порівнюють розмір у зображенні об'єктів на малюнку. Якщо респондент зображує себе більшого розміру, це вказує на панівну позицію (окрім зображення дітей), якщо позиція респондента забарвлена страхом, то зображення досліджуваного буде меншого розміру в порівнянні із зображенням остракізованої особистості. Повноцінні та рівноправні позиції відображено в приблизно однакових розмірах фігур.

1 бал – зображення значно більшого або меншого розміру, приблизно на третину від зображення респондента.

2 бали – зображення більше або менше, але не на третину зображення.

3 бали – зображення приблизно однакові за розміром.

7. Шкала «Навколишнього простору». Ця шкала визначає місце чи середовище, у якому відбувається зустріч. Наприклад, зображення випадкової зустрічі може свідчити про психологічну неготовність до тісного комунікативного та психологічного контакту, перебування в одному приміщенні (школа, кінотеатр, магазин, ЗВО) вказує на певне соціальне прийняття, але неготовність до дружніх та достатньо глибоких стосунків. Зображення зустрічі в домашніх умовах вказує на готовність і повне прийняття людини.

1 бал – на малюнку зображена зустріч на вулиці.

2 бали – на малюнку зображена зустріч у соціальній установі, перебування в одному приміщенні (школа, кінотеатр, магазин, ЗВО, лікарня, клуб, гурток, кафе).

3 бали – на малюнку зображена ситуація, коли зустріч відбувається в родинній, домашній атмосфері.

8. Шкала «Природний ресурс». Зображений на малюнку будь-який природний ресурс у вигляді дерев, трав, кущів, струмочків, гір, сонця, моря та інших природних явищ вказує на додаткову потребу в підтримці чи ресурсі в процесі спілкування з людиною з особливими індивідуальними проявами.

1 бал – наявність на малюнку три і більше природних елементи.

2 бали – наявність одного – двох природних елементів.

3 бали – наявний один природний елемент чи вони повністю відсутні.

Результати рівня остракізаторських тенденцій за методикою «Зустріч людини з особливими індивідуальними проявами»

Високий рівень остракізаторських тенденцій (7–9 балів за інтерпретаційними шкалами) вказує на наявність психологічного дискомфорту та сильних емоційних реакцій, пов'язаних із взаємодією з людьми з різними індивідуальними характеристиками. Цей результат вказує на високий рівень емоційної напруги та значну остракізаторську спрямованість особистості.

Середній рівень остракізаторських тенденцій (10–17 балів за інтерпретаційними шкалами) вказує на певну психологічну напругу, пов'язану з потребою взаємодії з «чужою» людиною. Рівень тривоги та занепокоєння, пов'язаний із такою формою контакту, людина може контролювати та поступово змінювати чи стабілізувати.

Низький рівень остракізаторських тенденцій (18–24 балів за інтерпретаційними шкалами) вказує на спокійну й адаптовану взаємодію, коли респондент не звертає уваги на наявність різних індивідуальних проявів інших осіб та сприймає їх як факторологічну характеристику.

У протоколі фіксують не лише показники за шкалами, але приймають і загальні показники аналізу малюнків. Описуючи людину, важливо враховувати базові інтерпретаційні ознаки її зображення. За основу аналізу символів рекомендовано тест «Рисунок людини» **К. Махвер**.

Символічне значення зображення людини на малюнку

Голова. Якщо дитина приділяє голові слабку увагу – це може свідчити про проблеми адаптації до соціального середовища, труднощі спілкування або навіть наявність неврозу, оскільки голова і, зокрема, лоб – відображення самоконтролю та сфери соціальних контактів [6]. Відсутність чола – дитина свідомо ігнорує розумову сферу. Непропорційно велика голова – знак того, що дитина страждає від головних болів або відчуває інші негативні впливи в цій галузі. Фіксація на голові може бути пов'язана з ослаблен-

ням інтелектуальних здібностей або контролю, унаслідок чого значення цієї частини тіла для дитини зростає. Велика голова виражає прагнення компенсувати відсутню [9].

Волосся. Виділення волосся на голові – прагнення підкреслити мужність чоловічої фігури [4]. Акцентування дівчаток на волоссі, ретельне зображення пишних зачісок, довгих каскадних локонів у поєднанні з іншими явними елементами прикраси – раннє сексуальне дозрівання [7].

Обличчя – символ спілкування, найбільш соціальна частина малюнка. Риси обличчя зображені нечітко, слабо промальовані, обличчя схематичне, упускає зображення рис обличчя, обличчя малює наприкінці – складності в спілкуванні, боязкість, дуже насторожений, чекає від інших тільки поганого, часто вороже налаштований до оточення [8]. Витріщені очі, стиснуті губи, розтулений рот із вишкіреними зубами – агресія і ворожість. Добре промальовані риси обличчя – увага до себе, здорова самоповага. Зафарбована особа, зображення звіриної особи або такої, що нагадує знеособленого робота – негативний знак, утрата ідентичності, відчуття власного «Я» [1].

Підборіддя – відображення сили волі, владності, мужності. Захоплення зображенням підборіддя (часто перемальовує, обводять, сильно вирізняє) – компенсація слабкості, нерішучості, боязнь відповідальності, прагнення до переваги і набуття значущості в очах оточення. Особливо якщо в зображенні інших частин лінії слабкі, легкі. Автор малюнка не володіє такими якостями насправді, а лише малює себе таким в уяві [3].

Брови. Акуратні брови – свідчення турботи про власну зовнішність, доглянутість, стриманість, поміркованість. Густі, волохаті брови – грубість характеру, норовистість, нестриманість, примітивність звичаїв. Підняті брови – гордовитість, зарозумілість [5].

Вуха – відкритість сприйняття чи настороженість щодо навколишнього світу [9]. Певне виділення вух – чутливість до зауважень і осуду; побічно – упертість і непогора авторитетам.

Очі – відображення внутрішнього світу дитини. Пильний, пронизливий погляд – агресивність. Очі великі, з промальованими зіницями або без зіниць із заштрихуванням склери – символ страху або тривоги. Очі широко розплющені, але не перебільшені – допитливість. Погляд не прямий, а скошений – підозрілість. Маленькі очі – скритність, зосередженість на собі, концентрація на власних почуттях [4]. Заплющені очі – спроба відгородитися від зовнішнього світу, контактів. Відсутність зіниць, порожні очниці – крайній егоцентризм, дитина не бачить навколо нічого, гідного своєї уваги. Красиві, симетричні, добре промальовані очі – бажання бути привабливим, симпатичним іншим людям [1].

Рот – багатозначний елемент. Рот розтулений – агресивність, вербальна агресія; якщо промальовані зуби – очевидна агресія, можливо захисна. Виділення рота (стирання, зсув, непропорційні розміри, підкреслення і т. д.) – типowo для малих дітей, що ще не так давно перебували в оральній залежності від матері. У дітей старшого віку – ознака несамостійності, залежності. Рот, позначений однією прямою рисою, – внутрішнє напруження [8].

Губи – традиційний символ сексуальної сфери. Пухкі губи в жіночій фігурі – ознака правильної ставової ідентифікації. Промальовані губи (у підлітка) – наявність нарцистичних тенденцій.

Ніс. Відсутність носа – деякий ступінь інтелектуальної недостатності [5].

Шия – сполучна ланка між тілом (символ тваринних пристрастей, імпульсивного життя) і головою (інтелектуальний центр, розум, контроль). Довга шия – затиснута, скута особистість, людина, що добре контролює себе. Коротка шия – природність, прямолінійність. Відсутність шиї – ознака незрілості [7].

Руки – символ активності, комунікативності й контактності. Руки розведені в боки, як для обійм – ознака товариськості, активної взаємодії із зовнішнім світом. Руки заховані за спиною, мляво висять уздовж тіла, щільно притиснуті до тіла, долоні сховані в кишенях – нетовариськість і замкнутість. Гнучкі, рухливі – хороша соціальна пристосовуваність, легкість установа контактів з оточенням. Жорсткі, негнучкі, механічно розпростерті, зігнуті під прямим кутом – поверхові, неемоційні контакти із зовнішнім світом [9]. Великі долоні – ознака діяльного, вибухового характеру. Відсутність долонь – непристосованість, відсутність віри у свої сили, почуття непридатності. Ретельно промальовані пальці – здатність контролювати ситуацію, тримати в руках, керувати нею. Довгі пальці з нігтями – агресія, войовничість. Кулаки на руці, відведеної від тіла – відкрита ворожість, бунтарство, протистояння. Руки зі стиснутими кулаками, притиснуті до тіла – прихована, пригнічена тенденція до бунту [4]. Агресія – пальці, як кігті хижого птаха; руки, підняті вгору, зафарбовані руки. Відсутність рук – крайній ступінь пасивності, бездіяльності, некомунікабельності, боязкості, інтелектуальної незрілості; для старшого віку – почуття провини у зв'язку зі своїм агресивним ставленням. Те ж саме і сильно заштриховані кисті рук. Короткі руки – замкнутість, спрямованість усередину, на себе. Довгі руки – спрямованість на зовнішній світ, контактність [6]. Великі, м'язисті руки – пріоритет сили, прагнення стати фізично сильним, компенсація власної слабкості.

Тулуб – символ уявлення дитини про фізичний стан людини. Сильне, мускулисте тіло, яке намалювала слабка дитина, – ознака компенсації. Велике, сильне тіло з потужними плечима – внутрішня сила, сильне его. Широкі, масивні плечі – свідчення фізичної сили і переваги [1]. Сильна дитина малює слабке

тіло – це пов'язано з переживаннями з минулого досвіду. Крихке тіло – вираження власної слабкості. Пупок (маленька дитина) – ознака егоцентризму, якщо дитина старшого віку – інфантильність або прагнення піти в себе [1]. Округла форма тулуба – урівноваженість, більш спокійний характер, деяка жіночність. Незграбна, прямокутної форми фігура – мужність, енергійність та експресивність. Прикраса фігури (бантики, пряжки) – підвищена увага до власної персони. Зображення внутрішніх органів – украй негативна ознака – серйозні психічні порушення [8].

Ноги – символ опори, стійкості. Стопи намальовані в профіль – ознака стійкості, упевненості в собі. Стопи пальцями до спостерігача або відсутність стоп – почуття невпевненості. Відділення нижньої частини тіла жирною рисою (підлітки) – проблеми в сексуальній сфері. Слабкі, короткі, погано промальовані або заштриховані ноги – вираз невпевненості, слабкості, власної нікчемності, занепаду духу. Ступні одягненої людини зображено з пальцями – крайня агресивність. Маленькі, нестійкі ступні – почуття незахищеності [4].

Геніталії. Приховування ділянки геніталій часто трапляється в дівчаток-підлітків. У жіночій фігурі руки зображують соромливо, прикриваючи нижню частину живота, тоді як руки чоловічої фігури сміливо розводять у боки. Над нижньою частиною живота можуть бути зображені різні предмети (букет та ін.) Відверте зображення геніталій – дуже рідкісне [6]. Зміщення інтересу від свого тіла до захопливого світу характерно для поведінки дітей у період прихованої сексуальності. Імовірно, дитина розвинена не за роками, обізнана про високу емоційну цінність, вкладену в статеві органи. Операція на гризку або обрізання може викликати страх кастрації. Здебільшого причина зображення геніталій – порушення поведінки, агресія, фобія [3]. Оскільки намальована постать тісно пов'язана з автором малюнка і певним чином характеризує його, варто звернути увагу на розмір фігури, її позу, розташування на аркуші, якість ліній (натиск, твердість, тривалість, уривчастість), послідовність зображення деталей, використання фону, а також сторонніх об'єктів. Треба врахувати пропорції частин тіла фігури, наявність незавершених елементів малюнка, рівень промальованості деталей, присутність сильного натиску і його локалізація, стирання, унесення змін у малюнок, виражені на обличчі людини й у її позі емоції [7]. Розмір і розташування. Маленька фігура, яка скромно займає лише маленьку частину простору – почуття незахищеності, тривоги, депресії, непристосованості. Зайві, великі, громіздкі розміри фігури – слабкий внутрішній контроль і експансивність. Нахилена фігура – брак психічної врівноваженості, нестабільність. Фігура зміщена вправо – орієнтація на зовнішній світ [1]. Зміщення вліво – акцентування на себе. Малюнок переважно у верхній частині аркуша – оптимізм. Розташування фігур у нижній частині аркуша – почуття пригніченості. Велика, намальована з розмахом фігура, поміщена в центрі аркуша – завищена самооцінка. Дитина малює лінію землі й розташовує людину високо від нею, ніби ширше – відірваність від реальності, схильність до фантазії та ігор уяви, слабкий контакт із дійсністю [5].

Перспектива. Хлопчики (рідко – дівчатка) підліткового віку іноді зображують людину тілом анфас і головою в профіль – ознака соціальної напруженості, певне почуття провини, пов'язане зі сферою спілкування. Голова в профіль, тулуб анфас, ноги в профіль – низький розумовий розвиток і порушення просторової уяви [1].

Інші особливості зображення. Ефект прозорості (можливість бачити на малюнку одну деталь крізь іншу). Це природний чинник, якщо малюнок виконала 6-річна дитина. У старшому віці це має негативне значення, тому що суперечить реальності. Можливо ознака невеликої затримки розвитку, а також дезорганізація особистості або розумова відсталість. У «м'якому» варіанті прозорість свідчить, що дитині не вистачає підтримки й захисту [7]. Негативне значення прозорості оцінюють за кількістю прозорих елементів і розміром прозорої деталі (другий випадок більш показовий).

Необов'язкові деталі. Сигарета, трубка, зброя, палиця, гудзики, кишень, капелюх. Зброя в руках фігури – ознака ворожості, агресивності. Гудзики, кишень в малюнках дітей старшого віку – недостатня зрілість, інфантильність. Акцентування на краватках, капелюхах – сексуальний підтекст. Інші сексуальні символи – трубка, сигарета і рідше палиця. Виділення ширінки на штанах (підлітки) – занепокоєність мастурбацією. Розрізнені частини тіла свідчать про відхилення. Відмова створити цілісний малюнок указує на особистісну дезорганізацію [6].

Обмежені, аскетичні малюнки малюють соціально незрілі діти. Найбільш типове порушення – розбіжність між здібностями й успішністю в школі.

Надмірне штрихування. Акцент на штрихуванні всієї намальованої фігури або її частини (обличчя, нижня частина тіла тощо) – тривожність. Надмірне, енергійне штрихування, іноді спрямоване на ділянку геніталій, можна спостерігати в малюнках пригнічених, надмірно контрольованих молодших школярів у віці, близькому до періоду прихованої сексуальності. Для дітей старших від 13 років штрихування – показник емоційного розладу [4].

Темні хмари і заштриховане сонце. Сонце, яке сяє, – добре пристосована людина. Зливові хмари, заштриховане сонце – нещасна, тривожна, подавлена людина. Стирання. Факти стирання – вираз тривоги й незадоволеності [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Остракізм належить до акту ігнорування і відторгнення індивідів. Він відрізняється від соціальної ізоляції тим, що зазвичай вимагає ігнорування або відсутності уваги на додаток до відірваності від соціуму.

Остракізм може призвести до різних афективних реакцій, просоціальної поведінки, яка відображає бажання бути коханим і знову потрібним, антисоціальної і агресивної поведінки, приголомшеного й байдужого стану і спроби уникнути ситуації. Розуміння того, який шлях відповіді обрано, – актуальне завданням для дослідників.

Існує імовірність того, що піддані остракізму індивідууми будуть більш сприйнятливі до екстремальних груп, які виявляють інтерес до індивідуума.

Проективні методи більш доцільні для вивчення остракізаторських нахилів особистості, оскільки вони дають змогу респондентам відповідати своїми словами, використовуючи свої категорії, поняття, власний образний ряд чи асоціації, символи. Водночас вони не позбавлені повністю структури, адже дослідник задає тему, пропонує стимульний матеріал, уточнювальні запитання тощо.

Методика «Я зустрів чужого» – поліфункційний інструмент, який залежить від цілей та методології вивчення проективних складників образу остракізованої людини. Залежно від цілей модифікацій методики можна аналізувати стереотипне сприйняття чужих людей, які зі свого боку є остракізаторами, коли в процесі аналізу вивчають образ – іншого в суспільній свідомості.

Щоб ефективно дослідити тенденції соціального неприйняття осіб з особливими індивідуальними проявами за допомогою проективного тесту «Я зустрів чужого», варто враховувати: як часто зображують людину з особливими індивідуальними проявами та інших людей, які її оточують, випадкових перехідних, себе з кимсь зі знайомих; діяльність людей, зображених на малюнку; додаткові деталі на малюнку, предмети, потрібні для взаємодії з людиною з характерними індивідуальними проявами; проміжок між об'єктами взаємодії, який може вказувати на внутрішню психологічну дистанцію між об'єктами спілкування; спрямованість обличчя, рук і ніг на об'єкт спілкування; розміри фігур, зображених на малюнку; навколишній світ, у якому відбувається зустріч, та природний ресурс.

Подальший розгляд цієї проблеми бачимо в створенні нового інструментарію для вивчення за допомогою проективних методів схильностей до остракізації осіб з характерними індивідуальними проявами.

Література:

1. Богданова О. Ю. Качественные методы социально-психологических исследований. Челябинск: ЮУрГУ, 2001.
2. Бозин М. А. Соціальний статус, а не тільки стать, впливає на різні реакції жінок і чоловіків на соціальний остракізм. Статеві ролі. *CrossRef*. 2008. № 58. С. 713–720.
3. Лебедева Л. Д. Енциклопедія признаков і інтерпретацій в проективному малюванні і арт-терапії. Москва, 2006.
4. Менегетті А. Образ і безсвідоме. Москва, 2000. 448 с.
5. Потьомкіна О. Ф. Психологічний аналіз малюнка. Москва, 2005. 524 с.
6. Скулкіна Е. Н. Індивідуально-психологічні детермінанти формування соціальних установок ксенофобії у підлітків. *Психопедагогіка в правоохоронительних органах*. 2015. № 1. С. 58–60.
7. Фоломеева Т. В. Опыт применения проективной методики «Психологический рисунок» в исследовании восприятия социальных объектов. *Вестник Московского Университета. Серия «Психология»*. 2000. № 2. С. 27–39.
8. Шайдулліна Ю. А. Методика психологического рисунка в качественном социально-психологическом исследовании. Москва, 2005. 180 с.
9. Шапарь В. Б. Практическая психология. Проективные методики. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 480 с.
10. Шляпнікова І. А. Проективные методы психодиагностики. Челябинск: ЮУрГУ, 2005. 69 с.
11. Chen Z., Tu H. Leadership ostracism and its antecedents toxic triangle model. *Manage. Rev.* 2017. № 29. С. 156–166.
12. Giorgi G., Perminienė M., Montani F., Fiz-Perz J., Mucci N., Arcangeli G. Detrimental effects of workplace bullying: impediment of self-management competence via psychological distress. *Front. Psychol.* 2016. № 7. С. 50–60.
13. Jahanzeb S., Fatima T., Malik M. Supervisor ostracism and defensive silence: a differential needs approach. *Eur. J. Work Organ. Psychol.* 2018. № 27. С. 430–440.
14. Williams K. D., Bernieri F., Faulkner S., Grahe J., Gada-Jain N. The Scarlet Letter Study: five days of social ostracism. *Interperson. Loss*. 2003. №5. С. 19 – 25.
15. Williams K. D., Jarvis B. Cyberball: a program for use in research on ostracism and interpersonal acceptance. *Behav. Res. Methods Instrum. Comput.* 2006. № 38. С. 174 – 180.
16. Zadro L., Williams K.D., Richardson R. How low can you go? Ostracism by a computer lowers belonging, control, self-esteem, and meaningful existence. *J. Exp. Soc. Psychol.* 2004. № 40. С. 560 – 567.